

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (VIII, 1988)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Pentru antichitatea clasică și în special pentru cea romană provincială, inscripțiile au devenit cea mai importantă sursă de înnoire a informației istorice, inepuizabilă și nu o dată plină de surprize. Afirmatia este confirmată și de conținutul acestei cronici: numărul important de inscripții noi descoperite ori revizuite, chiar simplele note și informații bibliografice, justifică gândul cu care am pornit la publicarea acestui *supplementum* anual al culegerii naționale de inscripții. În speranța că ultimele volume din *Inscripțiile Daciei romane* nu vor întârzia mult să-și facă apariția (un volum cuprinzând inscripțiile de la Apulum este deja în curs de definitivare; dar cel privind Dacia Porolissensis nu a fost încă pus în lucru), dosarul epigrafic strâns de cronica noastră reprezintă încă de pe acum material suficient pentru realizarea unui *supplementum* general la această serie (IDR).

Dintre evenimentele epigrafice ale anului 1988, reținem centenarul publicației *L'Année épigraphique*, prilejul unui colocviu desfășurat la Paris între 19—21 octombrie 1988 (vezi *Nouvelles d'A. I. E. G. L.*, *Epigraphica*, 50, 1988, p. 300—301). Mai consemnăm apariția unui nou volum din *Année épigraphique* (1986).

La rubrica de generalități, în continuare, sînt prezentate cîteva din principalele publicații epigrafice ale anului precedent (vezi îndeosebi nr. 2 și 3).

GENERALITĂȚI

449. M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, 204 p.

Interesul aparte al acestui volum constă în structura sa, ca monografie istorico-epigrafică și arheologică: prima parte tratează despre istoria legiunii V Macedonica (p. 15—83; vezi îndeosebi prosopografia legiunii, p. 63—79), partea a doua despre castrul de la Potaissa (p. 84—188); urmează de încheiere, rezumat (în limba germană), indici. Ilustrația arheologică (50 de figuri, grupînd desene, în text; 28 planșe cu fotografii; 9 planșe cu planuri, grupate separat, la sfîrșitul volumului).

450. D. M. Pippidi, *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988, 278 p.

Cea mai sintetică prezentare a acestei culegeri de studii ni se pare cea pe care autorul însuși o face în scurta-i *Deslușire* (p. 7): „Cu excepția unor texte mai întinse și mai încheiate — conferințe destinate a fi înfățișate unui public de specialiști —, restul paginilor înmănușiate în acest volum sînt fie note inspirate de lectura unei cărți sau unui anume [articol, fie luări de poziție în legătură cu teme controversate, pentru a căror interpretare aduc argumente noi, fie, în sfîrșit, încercări de întregire ori de emendare a unor documente fragmentare, năzuind să contribuie la întemeierea unor construcții mai vaste. Subiectele tratate sînt de o mare varietate și, aș zice, dacă mi-e îngăduit, de un nedezmințit interes pentru un cercetător care dorește să-și facă ● idee despre numeroase aspecte, mai rar prezente în izvoare, ale vieții economice, so-

ciale și culturale dintr-o mare parte al umii antice, precum și despre tehnica utilizării și completării textelor epigrafice. Cei ce cunosc într-o oarecare măsură cercetările mai vechi ale autorului vor regăsi aici, dacă nu chiar pagini pe care le-au mai întâlnit cîndva în reviste de specialitate (în primul rînd Studii clasice), în orice caz preocupări care au dăinuit o viață întreagă, diversificate de o curiozitate mereu gata de asocieri neprevăzute". Materialul este grupat astfel: I. *Grecia și Roma*; II. *Pontul sting*; III. *Varia*; în încheiere, indici.

451. *Inscripțiile Daciei romane, III. Dacia Superior, 4. Zona răsăriteană*, adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, 1988, 302 p.

Stringerea materialului epigrafic a beneficiat, ca și în cazul volumelor anterioare (III/1—3), de concursul unor colaboratori de la Universitatea și Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca — așa cum se indică pe verso foii de titlu. Din „precuvintare” aflăm că volumul III/4 cuprinde „estul Daciei Superioare începînd de lingă meridianul 23°30' pînă la Carpați și Harghita spre sud și est, la Mureș și Arieș spre nord”. Pentru diferite probleme, vezi recenzia noastră ce urmează să apară în SCIVA. Dintre scăderile imputabile și acestui volum (pentru cele anterioare, cf. dările noastre de seamă publicate în SCIVA, 31, 1980, 1, p. 101—121; RevIst, 34, 1981, 2, p. 360—363; SCIVA, 36, 1985, 3, p. 271—274), se pot deocamdată aminti: ilustrația este publicată în text (iar nu pe planșe aparte, pe hirtie cretată, cum s-a procedat la IDR II și la cele trei volume apărute din seria ISM); fotografiile sînt retușate (uneori veritabile falsuri: vezi nr. 325 și fig. 209), astfel încît creează confuzii și întregiri eronate: și mai grav, se indică descoperite într-o anumă localitate materiale care provin din altă zonă a Daciei (vezi nr. 181 din IDR III/4: în această cronică, nr. 496); unele contribuții sînt trecute sub tăcere, eînd prin soluțiile propuse pun în dificultate opiniile autorului. Volumul se încheie cu un tabel de concordanțe bibliografice, abrevieri, semne diacritice, indici.

452. M. Zahariade, *Moesia Secunda, Seyllia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, 200 p. Pentru unele probleme, vezi discuția noastră din SCIVA, 40, 1989, 2, p. 165—170, precum și nota din seria precedentă a acestei cronici (VII, 408) și recenzia din acest număr, p. 404—407.

453. Al. Avram, în *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte* 7, 1988, 2, p. 87—91 (discuție pornind de la decretul de proxenie în onoarea lui Pasiadas, fiul lui Herodotus, descoperit la Callatis: Gr. Toculescu, AEM, 17, 1894, p. 99—100, nr. 41; numele lui se regăsește pe amforele ștampilate de la Chersonesos).

454. Em. Doruțiu-Boilă, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 243—249. Autoarea urmărește legăturile cetății Callatis cu diferite centre grecești din zona Pontului și Egeei, pe baza inscripțiilor descoperite la Callatis și în unele cetăți din Pontul sting (de exemplu, Histria), precum și de peste mări; inscripțiile completează, și în această privință, informațiile furnizate de izvoarele literare.

455. C. C. Petolescu, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 281—286: în legătură cu inscripția onorifică de la Oescus (Moesia Inferior) dedicată primipilarului T. Aurelius Flavinus de către consiliul acestei colonii (CIL, III, 14416 = ILS, 7178).

456. Al. Suceveanu — Al. Barnea, în *Dialogues d'histoire ancienne*, 14, 1988, p. 119—152.

457. R. Ardevan, ActaMP, 12, 1988, p. 291—295. Autorul crede că expresia *ὄνέμπoρoς τῆς Δακκίας* (r. 10) (IGB. III/2, 1590) poate însemna *negotiator vinarius Daciscus*; Σύροξ (r. 9) — etnonim, nu nume.

458. Demografie: A. Păki, SCIVA, 39, 1988, 4, p. 355—368 (despre populația Ulpiei Traiana Sarmizegetusa): eadem, ActaMP, 12, 1988, p. 215—227 (despre populația orașului Porolissum)

459. C. C. Petolescu, *Thraco-Dacia*, 9, 1988, p. 225—226.

XIII. *Notă asupra unei inscripții de la Viminacium* (CIL, III, 14507): dedicație pentru împăratul Septimiu Sever și fiul său M. Aurelius Antoninus (Caracalla), pusă de veteranii legiunii VII Claudia — recrutați în 169 și lăsați la vatră în 195: cîțiva erau originari din Dacia (Sarmizegetusa, Romula, Dierna, Ampelum), iar unii poartă nume traco-dacice (*T. Aur. Drigisa, M. Aur. Tiamarcus*).

XIV. *Un călăreț dac în garda imperială*: diploma militară din 7 ianuarie 230, prin care se acorda cetățenie unui *ex equite domini n(ostri) Aug(usti) M. Aurelio Deciano fil(io) Deciano colonia Malvese ex Dacia* (CIL, XVI, 144). Cognomenul nu pare latin — deoarece apare și ca patronimic al veteranului: acesta și-a adăugat unicul nume al tatălui său (un pelerin,

din teritoriul oraşului Malva drept cognomen (în mod normal, ar fi trebuit ca veteranul să-şi indice filiaţa după *praenomen*-ul tatălui; dar acesta nu putea avea *praenomen* şi *nomen*, deoarece abia fiul său M. Aurelius Decianus avea să primească cetăţenia romană).

460. Em. Popescu, în: *La terza età dell'epigrafia. Colloquio AIEGL-Borghesi 86. Epigrafia e antichità*, 9, Faenza, 1988, p. 247—264. Studiu sintetic tratând despre: materialul pe care s-a scris: aspect exterior, decoraţie, simboluri: scriere; frecvenţa inscripţiilor; limba; categorii de inscripţii; reminiscenţe ale trecutului şi înnoire; aspecte demografice.

461—464: Amfore ştampliate:

461. Al. Avram — V. Sandu, SCIVA, 39, 1988, 1, p. 53—58: un număr de 59 ştampile, unele de la Callatis sau din zona litoralului; în cele mai multe cazuri, de provenienţă necunoscută. Centre de producţie: Thasos, Sinope, Rhodos, Heraclea Pontică, Cnidos.

462. Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 287—313: 157 ştampile pe amfore, 9 pe țigle; cele mai multe descoperite la Callatis (91 exemplare) și Schitu (47). Loc de proveniență: Thasos, Sinope, Rhodos, Heraclea Pontică, Chersonesos, Cnidos, Amphipolis etc.

463. Al. Avram — Gh. Poenaru-Bordea, Dacia, N.S., 32, 1988, p. 27—35.

464. M. Alexianu, ArhMold, 12, 1988, p. 105—116.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

A. DACIA

465—466. C. M. Tătulea, Oltenia. Studii și comunicări, 5—6, 1984—1986 (Craiova, 1987), p. 41—43.

465. *Sucidava*. Fragment de placă de marmură. 0,157 × 0,106 × 0,033 m. Editorul consideră că fragmentul provine de la un relief cu mai multe registre; se păstrează doar partea stângă a registrului inferior, cu imaginea lui Sol ingenunchiat în fața lui Mithra, apoi scena banchetului (se observă doar picioarele mesei). Pe plintă, un rest de inscripție, litere înalte de 2,3 cm. C. M. Tătulea, *op. cit.*, p. 41—42; vezi încă: Oct. Toropu — C. M. Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987, pl. 38/3 (foto).

[S(oli) I(nvicto)] M(ithrae), Spe(...) Ro[...]

Din fotografia publicată în ghidul din 1987, nu rezultă că litera R ar fi în ligatură cu E, cum se propune în articolul independent publicat de Tătulea.

466 (= 410). *Sucidava*. Placă votivă din marmură albă, cu reprezentarea sacrificiului mithriac. 0,28 × 0,245 × 0,022 m. Pe cadrul de jos, îngust (2—2,8 cm), inscripție cu litere înalte de 0,8—1,3 cm.

C. M. Tătulea, *op. cit.*, p. 42—43, fig. 1 (foto); Oct. Toropu — C. Tătulea, *Sucidava-Celei*, p. 166, fig. 40.

Aur(elius) Saturninus v(otum) posuit

467. *Sucidava*. Ştampile tegulare; dimensiunile nemenţionate. Imprimare inversă (retrogradă).

Oct. Toropu — C. Tătulea, *Sucidava-Celei*, p. 103, fig. 25/4.

Rom(ulus) p(rae)p(ositus) c(ohortis) IIII

Pe baza acestei descoperiri, rectificăm lectura altei ştampe (fragmentare) tot de la *Sucidava*, publicată de noi în SCIV, 22, 1971, 1, p. 109, nr. 3, fig. 3/1: în loc de *[Al]mo*, iar în continuare marginea chenarului ştampei în formă de *tabula ansata*, citim acum:

Rom(ulus) [p(rae)p(ositus) c(ohortis) IIII]

468. *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (amfiteatru). D. Alicu — A. Paki, ActaMN, 22—23, 1985—1986, p. 469—476.

C. Daicoviciu (ACMIT, 4, 1932—1938, p. 400) menţiona astfel o descoperire din anii 1934—1936: „intrare la tribune pentru personalul tehnic „mensores”, cum spune inscripția de pe prag”. Redescoperită în 1966. Bloc de piatră utilizat ca prag al unei intrări într-o încăpere cu acces dinspre arenă; 1,35 × 0,55 m; spre marginea pragului, două orificii rotunde pentru drugii de metal care susţineau uşa. Inscriptia: *Loc(us) menso[r]---*

474. Apulum. Bază de calcar, descoperită în anul 1970, în săpăturile de la catedrala romano-catolică; 1,45 × 0,46 × 0,69 m. Litere înalte între 3—9,5 cm.

I. I. Russu, *RevMuz.*, 9, 1980, p. 39—40, nr. 8, fig. 8 (AnnÉp, 1980, 743); revizuire: I. Piso, *loc. cit.*, p. 490—492, nr. 6, fig. 6 a—b (foto, desen).

C(aio) N[on]io] . . .
leg(ionis) XI[II] Gem(inae)],
Non(io) I . . .
vix(it) an(nis) XXV, No[n(io)] . . .

5 *vix(it) an(nis) XXIII . . . [Vic-]*
lorin(a)e, vix(it) an(nis) . . .]
?Ingen(n)i, vix(it) an(nis)]..

D. MG.

Non(ius) Im . . .
 10 *[ve]l(era)us ex . . . [leg(ionis)]*
XIII G(eminae) nef[?polibus]

475. Apulum. Fragment de lespede de calcar (partea din stînga și de sus lipsă), descoperită în cursul săpăturilor de la catedrala romano-catolică.

I. I. Russu, *RevMuz.*, 9, 1980, p. 36—38, nr. 5 (AnnÉp, 1980, 740); revizuire: I. Piso, *loc. cit.*, p. 492—494, nr. 7, fig. 7 a—b (foto, desen).

. Filomel(us),
[arm(or)um] custos le(gionis) XI[II]
[G(eminae), vixit a(nnis) XXXII.
. . . Corolla et Aur(elius)

5 *[C(h)]restus et Aelia*
[V]ictorina, heredes
eius, b(ene) m(erenti) p(osuerunt)

476. Apulum. Fragment de lespede de calcar; cîmpul inscripției era mărginit de un chena simplu. 0,52 × 0,50 × 0,18 m. Litere înalte de 4—5 cm. Muzeul din Alba Iulia.

I. Piso, *loc. cit.*, p. 494, nr. 8, fig. 8 a—b (foto, desen).

.
. . . ius Vi[?n-]
[?de]x Fabr(icio) A-
[?polli]nari L.
. . . G. a(d)stante
 E.L

În legătură cu caracterul inscripției, vezi comentariul editorului.

477. Apulum. Fragment de lespede de calcar. 0,20 × 0,20 × 0,18 m. Litere rudimentar gravate, înalte de aproximativ 1,5 cm (urme de vopsea roșie).

I. Piso, *loc. cit.*, p. 495, nr. 9, fig. 9 a—b (foto, desen).

. . . ?D . . .
. RVCIV . . .
Malcu[s] . . .
Quietu[s]
 5 *Apollin[aris] . . .*
Victori[us] . . .
AMBIBA (?)
QVI . . .

În r. 3, *Maleus* era probabil un palmirenian: cf. S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, I, București, 1981, p. 218.

478. Apulum. Fragment de lespede de marmură; condiții de descoperire necunoscute. 0,155 × 0,115 × 0,025 m. Litere înalte de 1,5—2 cm; în r. 2, 4 și 5, ligatura V + S. Muzeul Unirii, Alba Iulia.

I. Piso, *loc. cit.*, p. 495—496, nr. 10, fig. 10 a—b (foto, desen).

. AN
. [? ?]nus
. er
. [?D]jacus
 5 *[Mar]cellus*

479—492. Ion T. Lipovan, SCIVA, 39, 1988, 1, p. 59—71.

Materiale apărute cu ocazia unor lucrări cu caracter edilitar sau industrial în orașul Zlatna. Fotografii, obscure, nu permit controlul lecturii.

479. *Ampelum*. Altar votiv de calcar; descoperit în 1985, în albia corectată a văii „Rudelor”, în aval de ITA Zlatna. $0,69 \times 0,38 \times 0,22$ m. Litere înalte de 3,5 cm; marginea dreaptă a inscripției (r. 2—5) ușor distrusă. Muzeul din Zlatna.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 59, fig. 1/1 a—b (foto, desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Fortu-
natus,
Caes(aris) n(ostri)
 5 *ver(na), VALE (?)*
v(otum) s(olvit) l(ibens)

480. *Ampelum*. Altar votiv din gresie roșcată; capitelul bogat ornamentat (separat, pe trei laturi, de cimpul inscripției printr-un briu de *denticuli*). Descoperit în 1985, la Pătrinjeni, punctul „Duroi”, cu ocazia construirii unui pod de cale ferată peste Ampoi. $0,59 \times 0,37 \times 0,23$ m. Litere înalte de 3,5 cm. Colecție particulară din Suseni (Petru Ursaleș).

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 59—61, nr. 2, fig. 1/2 (foto).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
pro salute
M(arci) Val(eri) Mart-
ini, dec(urionis) col(oniae),
 5 *v(otum) l(ibens) p(osuit)*

3—4 *M(arcus) Val(erius) Mart(in)us, dec(urio) col(oniae)* Lipovan (greșit). Dedicantul era decurion al coloniei *Apulensis*.

481. *Ampelum*. Altar votiv din gresie cenușie; capitelul împodobit cu un fronton cu rozetă în centru și acrotre la colțuri. Descoperit în 1986, în partea de sud a perimetrului așezării antice. $1,30 \times 0,46 \times 0,43$ m. În r. 2, ligatura *L + I*.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 61, nr. 3, fig. 1/3 (foto).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
P. Aelius
Baebius,
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

482. *Ampelum*. Coloană de gresie cenușie; $\text{î} = 2$ m, diam. = 0,30—0,35 m. Utilizat ca stilp de susținere a unui cerdac (str. Calca Morilor, nr. 35, Zlatna).

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 61, nr. 4, fig. 2/1 a-b (foto, desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
 ... *MI*
 IVM

Lectura incompletă (coloana fiind acoperită de un strat de vâruire recentă).

483. *Ampelum*. Bloc de gresie gălbuie, spart în două; după editor, de la un altar funerar (ceea ce este îndoielnic, judecând după grosimea mică a pietrei). Descoperit în 1984, în aval de ITA Zlatna. $0,35 \times 0,44 \times 0,17$ m. Inscripția este cuprinsă într-un chenar; litere înalte de 4—4,5 cm.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 61, nr. 5, fig. 2/2 a—b (foto, obscur; desen).

■ *(is) [M(anibus)]*
Ael(ius) Sec(undus)
v(ixit) an(nis)
Ae(lia) Evø[catā...]
 5 *co[niugi?]*
b(ene) m(erenti) [p(osuit)]

484. *Ampelum*. Fragment de stelă funerară de gresie cenușie; descoperită în 1986 în necropola de sub „Grui”. $0,86 \times 0,55 \times 0,22$ m. Cimpul inscripției este cuprins de un chenar ($0,86 \times 0,48$ m); litere înalte de 6 cm în r. 1, de 5 cm în celelalte. Muzeul din Zlatna.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 63, nr. 6, fig. 3/1 (foto).

■ *(is) M(anibus)*
F(lavius) Maximu[s]

*Surus, sace[r-]
dos, vix(it) ann(is)
5 XLV; Casto[r]
et Foebus pi(entissimi)
b(ene) m(erenti) p(osuerunt)*

Cognomenul *Surus* indică originea orientală; posibil *sacerdos* al lui *Iupiter Dolichenus*.

485. *Ampelum.* Fragment de stelă funerară de calcar (partea stângă): descoperit în 1985 în aval de ITA Zlatna. 0,47 × 0,20 × 0,10 m. Cimpul inscripției încadrat de un chenar cu caneluri în spirală. Muzeul din Zlatna.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 64, nr. 7, fig. 3/3 a-b (foto, desen).

... O CA I . I
... S VIX
anni JS XXXVI
NSI(?) VER
VII

În r. 4, primele trei litere păstrate nu sînt sigure. De verificat pe piatră. Editorul se gîndește și la completarea *n(o)s(tr)i*.

486. *Ampelum.* Fragment de lespede funerară din gresie cenușie (partea de sus), încadrată de un chenar simplu profilat. 0,80 × 0,36 × 0,33 m. Litere înalte de 11 cm.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 64—65, nr. 8, fig. 4/1 (desen).

D(is) M(anibus)
... IAI
.....

487. *Ampelum.* Tăbliță (?) ceramică, avînd pe fața netedă o inscripție (8 rînduri) zgîriată înainte de ardere: textul nedescifrat, în afară de numele lui *C. Iulius Proculus*, cunoscut din mai multe descoperiri, tot de la *Ampelum*, aparținînd epigrafiei minore (I. T. Lipovan, *AIIA Cluj-Napoca*, 26, 1983—1984, p. 301—310 = *CEpIt*, VI, 1986, 385; idem, *Sargetia*, 18—19, 1984—1985, p. 141—147: opaițe cu ștampila *G.I.P.*).

I. T. Lipovan, *SCIVA*, 39, 1988, 1, p. 66, nr. 12, fig. 5/1 (foto).

488. *Ampelum.* Fragment de cărămidă. Înainte de ardere, pe fața netedă s-a zgîriat inscripția (litere înalte de 2 cm): *AVRELI*.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 66—67, nr. 13, fig. 5/2 a-b (foto, desen).

489. *Ampelum.* Fragment de cărămidă descoperit în 1986 în noua albie (corectată) a piriului Valea Rudelor, în aval de ITA Zlatna.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 67—68, nr. 14, fig. 6/1 a-b (foto, desen).

Pe fața netedă, se păstrează imprimată (în adînc, invers) litera *II* (2,2 cm). Ca atribuire, autorul se gîndește la *numerus Maurorum Hisp.* (despre prezența acestei unități auxiliare la *Ampelum*, vezi *IDR*, III/3, 302, 312, 325, 339).

490. *Ampelum.* Fragment de țiglă ștampilată: autorul omite să indice dimensiunile cartușului, dar arată că literele sînt înalte de 1,5—2 cm.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 68—69, fig. 6/2 a-b (foto, desen).

[Leg.] IIII FL

Probabil totuși că ultimele litere sînt *FF*.

491. *Ampelum.* Fragment de țiglă ștampilată. Cartuș dreptunghiular, înalt de 3,5 cm.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 69, fig. 5/3 a-b (foto, desen).

[Leg. X] III G(emina)

492. *Ampelum.* Fragment de țiglă ștampilată; se păstrează doar sfîrșitul cartușului.

I. T. Lipovan, *loc. cit.*, p. 70, fig. 6/3 a-b (foto, desen).

... ASI

Litera *S* inversată (ca *Z* cursiv sau cifra arabă 2). Editorul apropie de ștampilele *MASY* de la *Tibiscum* (*IDR*, III/1, 262).

493—498. Rectificări la *IDR*, III/4.

499 (= *IDR*, III/4, 79). Războieni-Cetate (Ocna Mureș, jud. Alba). Ștampila *APBN*, menționată după C. Daicoviciu (*AISC*, I/2, 1928—1932, p. 61 = *Dacica*, p. 217), nu este „o

lectură greșită a epigrafistului clujean în loc de $A(la) P(rima) B(atavorum) \infty$: ea trebuie să fi existat cu adevărat, dar ultima literă nu era N , ci ligatura $A + N + T$, deci: $a(la) p(rima) B(atavorum) Ant(onianiana)$. Vezi și nr. următor.

494 (= IDR, III/4, 81). Ștampilă $/al(a) I/ Bat(avorum)$ (după un desen de I. Tăglăș; Russu omite să arate unde se păstrează desenul); dar ultimele două litere trebuie să fie ligatura $A + N + T$ (vezi nr. anterior).

495 (= IDR, III/4, 152). Cristești (jud. Mureș). Țigla cu ștampilă $ALJB$; este preferabil a o atribui alei I Bosporanorum, deci a o integra în contextul epigrafic al acestei localități.

496 (= IDR, III/4, 181). Cincșor (com. Voila, jud. Sibiu). Țigle cu ștampilă a cohortei II Flavia Bessorum; la fig. 107: „Țigle cu numele unității $C II F B$ din Feldioara (Muz. Sibiu)” (evident, eroare, din neatenție pentru Cincșor). Dar patru din desenele de la fig. 107 au fost introduse fraudulos printre cele din această localitate, căci au fost în realitate publicate de D. Tudor și provin de la Rucăr (SCIV, 6, 1955, 1–2, p. 92, fig. 4 = IDR, II, 607; cea din stânga sus), de la Birsești (cea din mijloc: SCIV, 16, 1965, 1, p. 182, nr. 10, fig. 4/1 = IDR, II, 71) și Stolniceni (cea din stânga jos: SCIV, 16, 1965, 1, p. 184, nr. 12, fig. 4/3 = IDR, II, 561); vezi și I. Bogdan Cătănciu, SCIVA, 25, 1974, 2, p. 284, fig. 5/2 (cea din colțul drept de sus al fig. 107 din IDR, III/4: aici sînt grupate toate cele cinci desene, atribuite însă eronat de Russu castrului de la Feldioara).

497 (= IDR, III/4, 265). Inlăceni (com. Atid, jud. Harghita). Inscripția a fost dedicată nu lui Caracalla (care nu a suferit oficial o *damnatio memoriae*), ci lui Severus Alexander; titlurile triumfale sînt cele de *Parthicus* și *Persicus Maximus* (vezi Ida Calabi Limentani, *Epigrafia latină*, Milano, 1968, p. 472).

498 (= IDR, III/4, 318). Olteni (jud. Covasna). Toți cei ce s-au ocupat de această ștampilă au considerat ultima literă o ligatură: $E + L$ (litera L inversată) sau $E + T$ (litera T răsturnată). După părerea noastră (SCIVA, 25, 1974, 4, p. 602–603, nr. 10), este vorba de ligatura $E + S$; litera S este sugerată de liniuța pornind în jos din capătul sting al barei orizontale a aceluși „ T ” răsturnat. În acest caz, cele patru haste orizontale fac parte din numărul de ordine al trupei și gentiliciul ei, deci: $c(ohors) II Fl(avia) Bes(sorum)$.

499–505. R. Ardevan — I. Hica-Cîmpeanu, ActaMN, 22–23, 1985–1986 (aparitie; 1988), p. 541–552. Cinci inscripții; păstrate la Muzeul județean Cluj.

499. *Napoca*. Lespede (stelă funerară) cuprinsă de un chenar simplu. $1,50 \times 0,80 \times 0,17$ m. Litere de 6–6,5 cm.

R. Ardevan — I. Hica-Cîmpeanu, *loc. cit.*, p. 542, nr. 1, fig. 1 a-b (foto, desen).

$D(is) M(anibus)$

$Fl(aviae) Ursulae$

$v[ixi]t ann[is]$

$LXXXII[1]$; $Fl(avia) Cae-$

$5\ mina, lib(erta), pro$

$pietate patr-$

$on(a)e suae po-$

$suit bene me-$

$renti$

Editorii remarcă raritatea cognomenului libertei (nota 10).

500. *Napoca*. Fragment de lespede de calcar, mărginită de un cadru canelat. $0,255 \times 0,30 \times 0,25$ m. Litere înalte de 3 cm; urme de minium.

R. Ardevan — I. Hica-Cîmpeanu, *loc. cit.*, p. 542–544, nr. 2, fig. 2 (desen).

..... T

..... $L\dot{I}$

... $\dot{T}ER$

.....

501. *Napoca*. Fragment de lespede de calcar. $0,65 \times 0,40 \times 0,23$ m. Litere înalte de 9 cm; în r. 2, ligatura $T + E$.

R. Ardevan — I. Hica-Cîmpeanu, *loc. cit.*, p. 544, nr. 3, fig. 3 a-b (foto, desen).

..... VS

..... $V\dot{S}ETA$

502. *Napoca*. Fragment de lespede de calcar. $0,53 \times 0,30 \times 0,18$ m. Litere înalte de 4,8 cm.

R. Ardevan — I. Hica-Cimpeanu, *loc. cit.*, p. 544, nr. 4, fig. 4 a-b.

..... V A
mil(es) leg(ionis) X [III G(eminae) ex-]
cept(or) legati [Aug(usti)],
vix(it) ann(is) XX...
 5 M. Val(erius) Max[im]in[us],
actar(ius) coh(ortis)...

Pentru *exceptor*, editorii citează Fiebiger, *RE VI 2* (1909), col. 1565; A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln-Graz, 1967, p. 37 și 48 (nota 16), 73. La Apulum: I. Berciu — Al. Popa, *Latomus*, 23, 1964, 2, p. 302–310 (= *Apulum*, 5, 1965, p. 180–187). Scrib în serviciul guvernatorului.

Numele cohorții este pierdut; editorii au în vedere eventual *cohors I Alpinorum*, care a staționat un timp la Napoca (N. Vlăsa, *ActaMN*, 2, 1965, p. 34; J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 15, nr. 39/2).

503. *Napoca*. Fragment de calcar cu inscripție, reutilizat la un mormint. $0,30 \times 0,17 \times 0,15$ m. Litere frumoase, înalte de circa 8 cm.

R. Ardevan — I. Hica-Cimpeanu, *loc. cit.*, p. 548, nr. 5, fig. 5 a-b (foto, desen).

... V I O ...

Textul poate fi eventual citit și cu literele răsturnate.

504 (= CIL, III, 7667). *Napoca*. Stelă funerară reutilizată ca acoperiș la un mormint.

R. Ardevan — I. Hica-Cimpeanu, *loc. cit.*, p. 550–551 a (revizuire r. 4).

[D(is)] M(anibus)
 V[ic]torina
vix(it) [a]nnis XVI;
posuit Qu[int]ia
 5 mat[er] b(ene) m(erenti) p(onendum) cu-
 ravit

505 (= CIL, III, 7664). *Napoca*. Fragment de inscripție funerară.

R. Ardevan — I. Hica-Cimpeanu, *loc. cit.*, p. 551 b.

Completare și ameliorare: *viv(o)* în loc de *vix(it)* (ultimul cuvânt păstrat din ultimul rînd).

506. *Porolissum*. Altar descoperit în cursul săpăturilor din castru, în 1987. Nu se menționează dimensiunile.

N. Gudea — E. Chirilă, *ActaMP*, 12, 1988, p. 153, fig. 7 (desen).

Lectura editorilor:

IVPP(iteri) M(aximo)

MABIDAS HVTRI

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

„Prescurtarea numelui zeului Jupiter sub forma *IVPP* (ceea ce ar implica forma greșită de dativ *Iuppiteri* în loc de *Iovi*) este cu totul insolită și necunoscută pînă acum; ea este desigur în legătură cu numele oriental al dedicantului (sau executantului) care nu vorbea corect limba latină”.

S-ar putea însă ca în r. 1 să fie un vocativ: *Iup(iter) M(axime)*! În r. 2, prima literă nu pare a fi *M* (culcat), ci litera greacă Σ.

507–508. N. Gudea, *ActaMP*, 12, 1988, p. 175–189.

În 1986, la intrarea principală în orașul roman *Porolissum*, s-a săpat o construcție fortificată: $45,50 \times 35$ m (laturile lungi orientate N-S); pe latura de sud, în poziție centrală, se afla o poartă, asemănătoare cu aceea a unui castru; pe latura de nord, exact pe direcția porții, se afla un zid adosat zidului de incintă; de la poartă la turn a fost identificat un drum de piatră; de o parte și de alta a drumului, urmele a două construcții. N. Gudea identifică ipotetic această incintă cu o stație vamală.

Lîngă peretele de est, spre drum, s-au descoperit, căzute cu fața în jos, două altare cu inscripții; autorul presupune că au fost fixate lîngă zidul de incintă, cu fața spre drum.

507. *Porolissum*. Altar de gresie dură, nisipoasă; în partea superioară prezintă o adîncitură pentru depunerea ofrandelor. Capitellul este ornat cu un fronton triunghiular; între fronton și cîmpul inscripției, precum și între acesta și bază, profilatură simplă. $0,67 \times 0,44$ m. Cîmpul

inscripției : 0,575 × 0,57 m : litere înalte între 3,5—4,5 cm ; ligaturi : r. 1 *E+T*, 9 *H+O+N*, 11 *E+T*.

N. Gudea, *loc. cit.*, p. 178, fig. 5—6 (foto, desen).

Pro salute

et victoria

Imp(eratoris) Caes(aris) [M(arci)]

[Aur(eli) Antonini]

5 *[Commodi P(ii) F(elicis)]*

Aug(usti) n(ostri), restitu-
tori commerc(iorum),

et Genio p(ublici) p(ortorii) Illy-
rici, Cl(audius) Xenophon,

10 *proc(urator) Aug(usti) n(ostri), per*
Marcion(em) et Pol(ionem) vil(icos)

R. 3—5, numele împăratului a fost martelat.

Cl. Xenophon mai apare în Dacia, la Sucidava, ca *proc(urator) Aug(usti)*, într-o inscripție dedicată tot împăratului Commodus de către Zoticus și Salvianus, *ser(vi) vi(l(lici))* (CIL, III, 8042 = IDR, II, 188). Cariera lui ne este mai bine cunoscută dintr-o inscripție de la Ephes (CIL, III, 7127 = ILS, 1421 ; cf. H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, II, Paris, 1960, nr. 222) : nu a îndeplinit milițiile ecvestre, intrând în serviciul administrativ, mai întâi ca procurator al drumurilor capitalei, spre sfârșitul domniei lui Marcus Aurelius ; din 180 se afla în Egipt. Apoi a devenit procurator de rang centenar al Daciei Apulensis (Pflaum, *Carrières*, III, p. 1066 : „vers 183”), după care a fost numit procurator al minelor de argint din Pannonia și Dalmatia. Abia acum, în ultimii ani ai deceniului, a primit administrația vâmlor din Illyricum, pentru Moesia Inferior și cele trei Dacii ; în această calitate apare în inscripția de la Sucidava (titulatura imperială ne obligă a data inscripția înainte de 190), precum și în aceea recent descoperită la Porolissum. A urmat funcția de subprefect al anonei capitalei imperiului (tot de rang centenar), după care a fost trecut în postul de rang ducenar de procurator al provinciei Asia. Se pare că T. Claudius Xenophon s-a numărat printre sprijinitorii lui Septimiu Sever, ceea ce i-a atras numirea în Asia (prin 193—194?), apoi a fost trimis cu o misiune în Africa (înainte de 198).

Inscripția de la Porolissum aduce un nou argument în sprijinul ipotezei lui N. Gostar (SCIV, 2, 1951, 2, p. 175), anume că stațiile vamale erau deservite, în numele procuratorului imperial, de doi *servi villici*. În acest caz, și Aurelius Heraclitus (Pflaum, *Carrières*, II, nr. 253), *proc. Auggg.* dintr-o inscripție de la Drobeta (IDR, II, 15), apare tot ca procurator vamal, iar nu ca procurator al Daciei Apulensis.

508. Porolissum. Altar votiv din piatră calcaroasă ; capitelul ornamentat (parțial distrus). 1,29 × 0,60 × 0,71 m. Cimpul inscripției : 0,61 × 0,585 m ; ligaturi : r. 7 *N+T*, 9 *E+T* ; martelare în r. 4—5.

N. Gudea, *loc. cit.*, p. 178—179, fig. 7 (desen).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

pro salute Imp(eratoris) M(arci)

Aurel(ii) Antonini

Aug(usti) [Commodi]

5 *[P(ii) Fel.] et Genio p(ublici) p(ortorii)*

vectigalis Illyr(ici),

procurante [Pompe?]

io Longo, proc(uratore)

Aug(usti), Felix et Luc(ius), vil(ici)

7 în desen : *PROCVRANT* (ligatura *N+T*), fără *E*.

Editorul nu ne informează pe ce bază completează în r. 7 *POMPE*—probabil se mai văd resturi de litere.

Unul din sclavi mai apare într-o inscripție de la Porolissum : *Felix, Aug(usti) n(ostri) vil(icus)* (C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 323, nr. 1 ; observația lui N. Gudea).

Împăratul a cărui memorie a fost condamnată este Commodus ; datorită nomenclaturii imperiale, inscripția datează înainte de anul 190. Probabil că Pompeius (?) Longus a primit, ca și Claudius Xenophon, administrația vâmlor din Moesia și cele trei Dacii, dar înaintea acestuia.

B. MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

509. Oituz (jud. Constanța). Fragment de placă de marmură scoasă la suprafață în timpul arăturilor, descoperită în anul 1982. $0,182 \times 0,229 \times 0,061$ (0,043) m. Face parte dintr-un basoreliev cu reprezentarea Cavalerului trac. Din cimpul sculpturii s-au păstrat: copita din spate a unui cal, virful încălțăminteii unui personaj călare (identificat cu Eroul cavalier) și ciinele, spre dreapta. Cimpul inscripției este înalt de 13 cm (placa este ruptă pe lățime); litere înalte între 11–15 cm.

Cristian Matei, *Symposia Thracologica*, 6, 1988, p. 159–160; idem, *Thraco-Dacia*, 9, 1988, p. 219–223.

Ἡρώη Ἰρσαιῶ Ι[. . . .]
 εὐχαριστήριον ἀνέθηκεν.
 Διάδοχοι ἀδελφοὶ Τειμο- sau Ἀγατο-?
 κληῖς, Διονύσιος [. . . .]
 Δημοκράτης οἱ Δ[ιονυ-]
 σίου ὑπὲρ αὐτῶν ἀ[νέθη-]
 καν

După editor, *Irsaios* este un epitet al Eroului cavalier, pină acum necunoscut. În continuare, în același rind, editorul se gîndește la un anume: Τ[ειμοκληῖς?] sau Ι[πιποσθένης?], sau chiar la un alt epitet comun al divinității: ἐπιχρόρ.

510. *Histria*. Vas attic: pe fund, zgîriată o inscripție.

Al. Suceveanu, M. V. Angelescu, *Dacia*, N.S., 32, 1988, p. 148.

Ἀμαίου
 τριβῆιον
 Σίμη δὲ ἐποίητο
 αὐτό

„Vasul (*tribaion*) lui Amaios; l-a cumpărat Sime”.

Comentariu amănunțit arheologic și epigrafic-lingvistic.

511. *Dinogetia*. Fragment de placă de calcar, descoperită în zidul cetății romano-bizantine, unde a fost reutilizată ca material de construcție. $0,33 \times 0,37 \times 0,16$ m. Litere înalte de 5 cm. Se păstrează la Institutul de Arheologie, București.

Al. Barnea, *Dacia*, N.S., 32, 1988, p. 53–60.

. AV(?)
 [quae]stori
 municip(ii) Novi-
 od(uni)

Trecerea în revistă a evoluției orașelor de pe limes-ul Moesiei Inferioare: Oescus, Novac, Durostorum, Troesmis. Noviodunum este al patrulea municipiu de pe teritoriul Dobrogei, după Troesmis, Durostorum și Tropaeum Traiani. Acesta din urmă a fost omis din discuția autorului, neafându-se pe *limes*; el este atestat ca rang de oraș în jurul anului 170, cînd un *dec(urio) mun(icipii)* a fost ucis de costoboci *Inir(atu) suo* (Em. Popescu, *StCl*, 6, 1964, p. 193; *AnnÉp*, 1964, 252). Faptul că municipiul Tropaeum avea în frunte *quumviri* poate fi o indicație că el a fost ridicat la această treaptă încă de împăratul Hadrian (prin analogie cu Dacia, unde municipiile create de acest împărat aveau în frunte *quumviri*, pe cînd cele de la Marcus Aurelius și de mai tîrziu aveau *quattuorviri*; vezi R. Ardevan, *ActaMN*, 21, 1984, p. 95–110).

512. *Sacidava*. Fragment de țiglă cu inscripție cursivă.

C. Scorpan, în *Roman Frontier Studies 1979. BAR International Series 71* (1980), p. 787 și urm., pl. 52/8; descifrată de N. Gudea, în *Archäologisches Korrespondenzblatt* (Mainz), 18, 1988, 3, p. 301–304.

. . . LATERCOLOS IRA? . . .
 MILIA EOS (?)

Lectura lui N. Gudea. În r. 2 pare a fi, totuși: *milia duo*.

Studiu asupra scrierii romane cursive tîrzii: tabele cu tipuri de litere.

